МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

ВІСНИК КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ:

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО
МОВОЗНАВСТВО
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Випуск I

Заснований у 1958 р.

Київ·1993

Міністерство освіти України

ВІСНИК КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО
МОВОЗНАВСТВО
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Випуск I

Заснований у 1958 р.

Видавничо-поліграфічний центр
"Київський університет"
1993

У віснику публікуються статті, позначені новизною методо гії, глибиною осмислення літературознавчої, мовознавчої науки та фольклористики.

Літературознавчий розділ присвячений дослідженню питань торії і теорії сучасного літературного процесу, новим постатям в українській літературі XX століття.

У статтях з мовознавства на матеріалі української та інш слов'янських мов досліджуються важливі аспекти морфологічного й лістичного буття мови.

У розділі фольклористика розглядаються питання історії п бутування та розвитку фольклорних жанрів в Україні, історіографі та теоретичні питання народної культури.

Для викладачів, наукових працівників, аспірантів, студент

Редакційна колегія: М.К.Наєнко, д-р філол. наук, проф. /н ред./, Н.М.Гаєвська, канд. філол. наук /наук. ред./, С.І.Дяченко /техн. секр./, О.І.Білодід, д-р філол. наук, проф., П.П.Кононенко д-р філол. наук, проф., Л.О.Кадомцева, д-р філол. наук, доц., Л.Б цик, д-р філол. наук, доц., С.В.Семчинський, д-р філол. наук, про О.С.Снітко, д-р філол. наук, доц., Н.Ф.Зайченко, канд. філол. нау доц., Л.М.Паламар, канд. філол. наук, доц., Ф.С.Кислий, канд. філ наук, доц.

Адреса редакційної колегії: 252017 Київ, бульвар Тараса Ш ченка, 14, Київський університет, філологічний факультет, тел. 22 02-02.

© Київський університет імені Тараса Шевченка 1993

Редактор О.В.Шевлякова
Технічний редактор Ю.І.Омельчук
Коректор О.А.Щербакова

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 252017 Київ бульвар Тараса Шевченка.

Здано в набір 27.04.93 Підп. до друку 23.09.93. Формат 60x90/16. Папір тип. № 2. Літ. гарн. Офс. друк. Умов. друк. арк. 12,0. Умов. кр.-відт. 12,06. Уч.-вид. арк. 12,06. Тираж 150 прим. Вид. № Зам. 593 , Ціна крб.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Наєнко М.К.,
д-р філол. наук

НАУКА ПРО ЛІТЕРАТУРУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ

Йдеться про сучасні проблеми літературознавства і викладання історії та теорії літератури у вищих навчальних закладах. Автор аналізує окремі праці з "повернутого літературознавства" і накреслює можливі шляхи використання їх у науковій та навчальній практиці.

Це вже вдруге в XX ст. літературно-освітня справа в Україні рапила в кризову ситуацію. У 20-х рр. така ситуація зумовлюва- ь спробою затиснути наукове літературознавство в рамки вузько- ологічної догми, що була названа пізніше марксистсько-ленінською етикою. Нині відбувається зворотний процес: наукова думка про ературу намагається вирватися з тих рамок, але криза, виявляєть- і в цьому випадку стає неминучою. Мова про те, що в обох випад- давався і дається взнаки брак концепції і достатніх реалізато- ії. Відбувалось і відбувається щось на зразок ситуації, яка ома була з праць теоретиків революційного перевороту: верхи вже могли, а низи ще не хотіли. Інакше кажучи: у 20-х рр. старі кад- літературознавців були позбавлені можливостей розвивати "старе", равді наукове літературознавство, а молоді певний час "ухилялися" нових, точніше - псевдонових принципів осмислення літератури: ремога" тоді була здобута аж у середині 30-х рр., коли запануває- регламентоване більшовицькими догмами літературознавство, коли зд письменників СРСР прийняв ухвалу про соціалізм і з'явилася Україні праця О.Білецького "К.Маркс, Ф.Енгельс і історія літера- ри" /окреме видання російською мовою вийшло в 1934 р., а україн- кою - в кількох номерах журналу "Червоний шлях"/. До того часу, то впродовж усіх 20-х рр., ще розвивалися фактично всі літерату-

© Наєнко М.К., 1993

Теоретична поліфонія концепцій, конструктів аналізу і аналогій у дослідженні інтелекту і мовних форм його презентації, що домінують у західній філософії XX ст., спирається передусім на блискуче утвердження Гегелем істинності і найвищої цінності творчого інтелекту і мови - його буттєвої форми. Концептуальність такого підходу - теоретичний базис теорії мовного інтелектуалізму.

Література: [1] Гегель Ф. Соч.: В 14 т. М., 1956. Т.3. С.278; [2] Там же. С.31; [3] Там же. Т.1. С.23; [4] Там же. С.63; [5] Попов П.С. История логики нового времени. М., 1960. С.177; [6] Гегель Ф. Соч. Т.4. С.7; [7] Там же. Т.5. С.14; [8] Крамаренко В.Ю., Никитин В.Е., Андреев Г.Г. Интеллект человека. Воронеж, 1990. С.23; [9] Там же. С.57-58; [10] Гегель Ф. Соч. Т.3. С.278; [11] Там же. С.88 і далі; [12] Крамаренко В.Ю. и др. Интеллект человека. С.120; [13] Библер В.С. Мышление как творчество. М., 1975. С.340; [14] Там же. С.213.

Надійшла до редколегії 30.10.92.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Бабич Б.І., студент

ДО ПСИХОЛОГІЇ ФОЛЬКЛОРНОГО МИСЛЕННЯ СТЕПОВИКІВ

Аналізується різноплановий фольклорний матеріал, зібраний у Кіровоградській області, який дає змогу твердити, що психічний архетип степу сформовано на основі двох чинників: географічного /вплив краєвиду на психіку митця/ та культуроморфічного /трансформація запозичень з інших культур/.

Нині, коли формується українська державність, відроджується національна свідомість, в гуманітарних галузях вітчизняної науки накреслився напрямок інтенсивних досліджень генеалогічних коренів культури, людського інтелекту, психіки. Вчені все частіше звертаються до української ментальності, зокрема до її підсвідомого аспекту, архетипу. Наприклад, у збірці "Українська душа"[1] проголошується історико-антропологічний метод аналізу психічної структури народу. На думку В.Храмової, "історія ментальностей - найперспективніший напрям досліджень у низці сучасних зарубіжних шкіл"[2].

Що стосується осмислення фольклорного матеріалу, відзначимо статтю М.Шлемкевича "Душа і пісня"[3], якій притаманний художньо-філософський стиль "Заратустри" Ф.Ніцше, і його книгу "Загублена українська людина"[4], де простежується думка, що кожен митець є виразником того "підсоння", того світу, де він постав як художник. Мета нашої розвідки, грунтуючись на філософсько-психологічних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених, віднайти витоки творчої своєрідності поетичного мислення в особливостях степового ландшафту, тобто, умовно, "степового мислення".

© Бабич Б.І., 1993

На наш погляд, на архетип етноса впливає не тільки краєвид. О.Кульчицький[5] дав такий набір чинників формування "психічних притаманностей індивіда", а отже, і нації: расовий фактор, географічний, історичний, соціопсихічний, культуроморфічний та глибинно-психічний /первісні інстинкти/.

Але своєрідність степу як фольклорно-етнографічної лабораторії в тому, що там нейтралізується дія практично всіх чинників за винятком географічного та культуроморфічного.

Л.Гумільов твердив, що місця виникнення етносу існують на поєднанні двох і більше ландшафтів /для України таким місцем стало сполучення лісового та степового краєвидів, тобто района Київщини і Полісся/. Монотонний же характер ландшафту не може спричинити до виникнення окремішної культури на його терені - і як приклад дослідник наводить "половецький степ від Алтаю до Карпат", де "не виникло жодної культури", оскільки однорідність краєвиду спричиняє стабілізацію в розвитку етносу.

Постійне населення на півдні Кіровоградщини з'явилося лише у ХУШ ст., коли зникла татарська небезпека. Регіон заселявся українцями, молдаванами, греками, сербами, росіянами, болгарами, причім компактні поселення становлять лише невелику частку. В українському селі нікого не дивує грецьке прізвище. Дифузний характер заселення спричинив до "расової мішаниним", а відносна його недавність - до відсутності будь-яких історично територіальних традицій /у степу досі не витворено регіональної самосвідомості, такої як у Галичині чи на Поліссі/.

Близькість урбаністичної цивілізації і в той же час деяка "відстороненість" від неї нейтралізує дію соціопсихічного чинника, що мав би формувати "селянську" структуру підсвідомості степовика.

Відсутність територіальної вкоріненості і також сучасні технократичні тенденції унеможливлюють дію глибинно-психічного чинника.

Залишаються - географічний /або геопсихічний/ і культуроморфічний аспекти. Геопсихічний аспект - це вплив краєвиду на психічну структуру індивіда, а отже, етносу. Континуум українського краєвиду пов'язується О.Кульчицьким насамперед із чуттєвою сферою, що домінує в українському характері над раціональною та вольовою. Відданість "безмежності степу" формує кордоцентричність

психічної структури - ідеали ніжності, мрійливості, сентиментальності.

Але, на нашу думку, степовий ландшафт може певним чином взаємодіяти і з вольовою сферою. І тоді трагічність смерті /побутове мислення/ замінюється відчайдушністю /козацька філософія/ і глузливим ставленням до смерті. Ідеал степу - це ідеал свободи думки і свободи духу, а отже, особистої незалежності. Звідси похідними є риси індивідуалізму, гідності, честі та чесності. /Згадаємо Винниченкову "чесність з собою"./ Подібна філософія є, очевидно, виявом підсвідомості, сформованої в цьому ж степу Кіровоградщини.

Найяскравіше ідеал свободи втілюється у степових вишивках, легендах, піснях. Підсвідомий інваріант психічної настанови можна виявити в досить формальних деталях.

По-перше, на відміну від вишивок західних регіонів, у степу домінує вільний невишитий простір, а не тісно наповнений малюнок. Зображення вимагає якнайширшого вільного поля, і, гадаємо, це є психічна вимога митця.

По-друге, семантика вишивок прагне втілитись в якнайвільніші форми. В усіх мотивах помітний зсув у бік форм, не регламентованих строго. Зовсім не було виявлено геометричних орнаментів, чи бодай натяків на геометризацію мотивів. Навпаки, зображення тяжіє до природних форм із мінімальною кількістю обмежень. Велику частину зібраного матеріалу складають так звані "картинні" вишивки - спонтанне, негеометричне, ірраціональне відтворення дійсності. Лише - вимога вільного втілення думки. Вишивати одне й те ж саме кілька разів підряд для степовички нестерпно. Орнаменти можуть містити в собі лише рослинні мотиви. Крім того, з'являється форма "напіворнаменту", де раціональність та розрахунок бореться із природною стихією і врешті, після кількох спроб розвинутися в орнамент, захлинається, обриваючись неорнаментною кінцівкою. А вже "вищі мотиви" - символічні, зооморфні та антропоморфні - практично ніколи не втілюються в орнаментну форму. Два останніх типи мотивів зустрічаються взагалі лише у картинних вишивках. Людина ніколи не геометризується, навіть не обрамляється орнаментом. Півсвідома концепція свободи людини втілюється в довільності асоціацій, необмеженості математичними розрахунками і також засвідчує свободу митця у творчому процесі. Степові вишивки

не містять жодної спроби протистояти екзистенціональному абсурдові, невпорядкованості навколишнього світу, навпаки намагаються закарбувати мить абсурду, оскільки вона втілює свободу.

Культуроморфний аспект формування психічної структури не є /можливо, через історичні обставини/ "трансевропейським", як його розуміє О.Кульчицький. Він має локальні масштаби. Але сильна вираженість цього чинника спричинила до "відкритості" психічної структури степового субетносу - його здатності перехоплювати впливи, абсорбувати риси будь-яких культур, що коли-небудь із ним взаємодіяли. Лише в такий спосіб позбавлений автохтонної культури степ міг створити повноцінну духовність.

"Компіляторська" маркованість фольклору проявляється на різних його рівнях. Так, в одній відомій пісні /котру тут співають "Розпрягайте, хлопці, воли"/ виявлено мотив, зовсім не притаманний українському фольклору, імовірно, російського походження:

... Руса коса до пояса,
В косі лента голуба,
На тій ленті написано:
"Любов наша дорога".

Ми маємо напис, що слабо пов'язаний із загальною семантикою тексту, котрий його містить. Напис більше символічно-номінативний, що змушує слухача замислитися над глибокодумністю свого змісту, шукати асоціацій /що ж ним хотіли сказати?/. Він дозволяє інтерпретувати себе, як завгодно широко. Все це не узгоджується з активним складником української психічної структури, схарактеризованої О.Кульчицьким як активно-рефлексійна. Такий мотив не міг бути витворений в українському середовищі.

На рівні музичного тексту явище "відкритості" трансформується у складність мелодії, її багатовимірність, а отже, здатність втиснути в себе текст, довший ніж первісний інваріант, що зберігається у свідомості. Тому у процесі співу пісня дотворюється головним чином за рахунок епентетичних слів "ой", "та", "й", "же". А при потребі інваріант здатен вбирати в себе додаткові слова і їх сполучення.

У степу іде процес змішування народностей. Деякі риси мови мають західноукраїнське походження /поратувати замість порятувати/. В історії англійської мови після скандинавського завоювання спостерігався поступовий занепад флексій. Чинником до цього

послужило те, що жителі островів у мовленні мали тотожні корені, але різні закінчення. Останні виявилися зайвими і зникли. Отже у степу спостерігаємо аналогічне явище. Зважаючи на те, що саме флексії різняться між собою у різних говорах /рукою - руков/, можемо пояснити занепад флексій у степовому говорі явищем "відкритості" психічної структури. Воно створює ідеальний грунт для взаємодії мов і діалектів. Поки що наявні лише початки занепаду флексій у дієсловах /читає - чита, косить - косе, ходить - ходе, спати - спать/. У першій відміні та в інфінітиві редукція факультативна, а у другій - обов'язкова.

Але в цілому, культуроморфічний чинник різнонаправлений у своїх проявах, тому займає перефирійне місце у психічній структурі степовиків.

Як висновок, відзначимо, що збіг підсвідомої структури тексту з архетипом визначає приналежність тексту до певної культури, а також його місце в цій культурі. Це стосується як фольклорних, так і авторських творів. У цілому ж змінити психічну структуру народу і митця практично неможливо. Вона не контролюється ані свідомістю, ані суспільством.

Література: [1] Українська душа. К., 1992. 128 с.; [2] Храмова В. До проблеми української ментальності //Українська душа. К., 1992. С.3; [3] Шлемкевич М. Душа і пісня //Там же. С.97; [4] Шлемкевич М. Загублена українська людина. К., 1992. 122 с.; [5] Кульчицький О. Світовідчуття українця //Українська душа. К., 1992. С.51; [6] Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. Л., 1989. 495 с.

Надійшла до редколегії 19.10.92.

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Наєнко М.К. Наука про літературу у вищій школі України... 3
Бандура Г.О. Український роман 70-80-х років : до проблеми жанрових пошуків.....10
Гаєвська Н.М., Голяник М.І., Ляченко С.І. Лінгвостилістичне навантаження слів-образів на позначення об'єктів небесної сфери у поезіях Василя Стуса.....16
Дорідор Г.К. До питання про деякі жанрові особливості водевілю.....23
Задорожна Л.М. Українська літературна критика про Єгіше Чаренца.....26
Дубина М.І. Михайло Павлик про роль і місце М.Драгоманова в національно-культурному розвою України.....35
Качкан В.А. Із забуття - в царину рідної культури /штрихи до портрету М.Ломацького/.....42
Коломієць В.В. Письменник євангельського всепрощення. /До історії звинувачень М.П.Старицького в неоригінальності його драматичних переробок та інсценізацій/.....49
Конончук М.М., Конончук Т.І. Українська література в контексті суспільно-політичних подій в Україні 1932-1933 роках.....56
Кульчицька І.А. Василь Бобинський і питання літературної критики.....66
Маленька Т.Ф. Агатангел Кримський - іраніст.....76
Міщенко О.І. Концепція жіночого літературного характеру в українській класичній літературі.....80
Святовець В.Ф. Письменники про художню функцію деталі та подробиці.....86

МОВОЗНАВСТВО

Гнатюк Л.П. Елементи історії мови у шкільному курсі української мови.....95
Козленко І.В. Про природу морфонологічних явищ у системі

словозміни українського дієслова.....99
Конфедеракова Г. Граматичні й семантико-стилістичні особливості посесивних генітивних конструкцій /на матеріалі російської, української та словацької мов/.....104
Миронова Г.М. До проблеми "мова і культура".....110
Наєнко Г.М. Термінологія фізики в українській науковій мові кінця ХУІ - першої половини ХУП століття /на матеріалі творів К.Транквіліона-Ставровецького/.....115
Ніколаєва Н.С., Спасова Л.В. Синтаксична організація пейзажних описів у віршах Т.Г.Шевченка.....126
Паламар Л.М. Проблемний підхід до вивчення української мови на неспеціальних факультетах.....133
Паламарчук О.Л. Чеські власні імена в українському контексті.....138
Смоліна М.М. Словотворчі засоби при утворенні зниженої лексики в польській мові.....148
Халимоненко Г.І. Походження термінів в а т а г, в а т а г а, о т а м а н, о т а г а с.....154
Черниш Т.О. Концепція лінгвістичної славістики в системі філологічної освіти в Україні.....160
Шевченко Л.І. Діалектика інтелектуального та мовної свідомості в концепції Ф.Гегеля.....165

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Бабич Б.І. До психології фольклорного мислення степовиків.....175
Дунаєвська О.В. Українські політичні пісні в оцінці М.Драгоманова з погляду сучасності.....180
Таланчук О.М. Нове видання старих записів української демонології.....185
Фісун В.П. Витоки народного звичаю носіння намиста з дукачів - головного елементу прикрас українського жіночого костюму189